

Ἡ μυστικὴ Ἑταιρεία τοῦ Ρήγα. Πολλοὶ ἱστορικοὶ δὲν παραδέχονται τὴν ὑπαρξὴ μυστικῆς Ἑταιρείας τοῦ Πρωτομάρτυρα. Ἄν καὶ τὰ σημάδια τῆς εἶναι χαμένα, ὅμως ὅσα ὑπάρχουν δείχνουν ἀναμφισβήτητα τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς συνωμοτικῆς Ἑταιρείας, διακλαδωμένης σ' ὅλο τὸν ἑλληνισμό. Μετὰ τὸ θάνατό του, μὲ τὰ τρομοκρατικὰ μέτρα, τοὺς ἀφορισμούς, τὶς φυλλάδες τοῦ πατριαρχείου, τὸ χτύπημα τῆς κλεφτουριάς καὶ τῶν Σουλιωτῶν, ἡ Ἑταιρεία τοῦ Ρήγα σταμάτησε γιὰ λίγα χρόνια τὴ δράση της, καὶ ἀκέφαλη κι ἀπροσανατόλιστη καὶ σκορπισμένη, βρῆκε ἕδαφος ἀνάπτυξης στὰ ἐλεύθερα κέντρα τοῦ ἑλληνισμοῦ, στὰ Ἐφτάνησα, στὴν Ἰταλία, ὅπου εἶχε ἀναπτυχθῆ καὶ δροῦσε συνωμοτικὰ ὁ καρμποναρισμός, στὸ Παρίσι, ὅπου εἶχαν καταφύγει πολλοὶ ἑταῖροι τοῦ Ρήγα καὶ ὑπῆρχε μεγάλη φιλελληνικὴ κίνηση. «Ἡ ἀφιξὶς τῶν Γάλλων εἰς τὰς Ἰονίους νήσους, γράφει ὁ Χιώτης (Γ' 644) ἀνεπτέρωνε πᾶσαν ἐλπίδα τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς, καὶ ἡ διαδοθεῖσα καὶ ἐν τοῖς Ἰονίοις Ἑταιρεία ὑπὸ τοῦ Ρήγα περὶ ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, προῆγε τὰ αἴσια τοῦ κινήματος. Τὰ θούρια τοῦ Ρήγα ἐτραγωδοῦντο ἀναφανδὸν καὶ τὸ πολεμιστήριον ἄσμα τοῦ Μαρτελάου ἐνέπνεεν αὔρας ἐλευθερίας καὶ ἐνέφλεγεν τὰς ἡρωϊκὰς καρδίας τῶν Ἑλληνικῶν λαῶν, θεωρούντων τὸν Βοναπάρτην ὡς καταστροφέα τοῦ τυραννικοῦ ζυγοῦ.....». Στὰ Ἐφτάνησα κυκλοφόρησαν μεταθανάτιες ἐκδόσεις τῶν θουρίων τοῦ Ρήγα, ἐκεῖ τυπωμένες ἀπὸ τὴν «τυπογραφία τοῦ Γένους» μαζί μὲ τὸν «Ὑμνο τοῦ Μποναπάρτε (βλ. σελ. 339—340 καὶ Λάμπρου, Μικταὶ Σελ. 642).

Ὁ ἑταιριστικὸς πυρῆνας τοῦ Λιβόρνου. Τὸ Λιβόρνο, ποὺ ἦταν τὸ μεγαλεῖτερο διακομιστικὸ καὶ ἐμπορικὸ κέντρο τῆς Μεσογείου καὶ βρισκόταν οὐσιαστικὰ στὰ χέρια τῶν Ἑλλήνων, ἀναδείχθηκε ἀπ' τὰ 1802 καὶ πέρα πρωταρχικὴ ἐστία πατριωτικῆς ἑταιριστικῆς δράσης, ἐμποτισμένη ἀπ' τὶς ἀρχές καὶ τὸν ἐπαναστατικὸ συνωμοτισμὸ τοῦ καρμποναρισμοῦ. Τί ξέρουμε γιὰ τὴν ἑταιριστικὴ ὀργάνωση τοῦ Λιβόρνου; Λιγοστά, ἀλλὰ πολὺ σημαντικά. Στὰ 1803 τυπώνουν μὲ τὸ πρόσχημα ἱστορίας ἓνα ἐπαναστατικὸ κι ἐθνεγερτικὸ στὴν οὐσία τοῦ βιβλίου, τὴν Ἱστορίαν τοῦ Σουλίου. Ἀπ' τὴν περιπέτεια ποὺ εἶχε τὸ βιβλίο αὐτὸ κι ὁ συγγραφέας του στὰ Ἐφτάνησα, ἀποδείχνεται ἡ ὑπαρξὴ μυστικῆς ὀργάνωσης στὸ Λιβόρνο καὶ στὸ Μιλάνο, ποὺ εἶχε τὰ κλαδιά της καὶ στὴν Κέρκυρα καὶ στὴ Ζάκυνθο, κι ἀπ' αὐτοῦ μποροῦμε σίγουρα νὰ ὑποθέσουμε καὶ σ' ἄλλα ἰταλικὰ κέντρα καὶ σ' ἄλλες ἑλληνικὲς πόλεις. Ὁ Χρ. Περραιβός, πιασμένος σὰ συνεργὸς τοῦ Ρήγα στὸ Τριέστι στὰ 1797, ἀφοῦ γλύτωσε, παραπλανώντας τὴν αὐστριακὴ ἀστυνομία, ἦρθε στὴν Πάργα, κοντὰ στὸν Ἰδρωμένο, ὅπως δῆποτε μνημένο στὴ Μυστικὴ Ἑταιρεία τοῦ Ρήγα, ὅπου, μὲ τὸ πρόσχημα τοῦ δασκάλου, ὑποστήριζε τοὺς Σουλιῶτες. Ἀπὸ τὴν Πάργα

έρχεται στη Ζάκυνθο κι από εκεί στο Παρίσι, κι απ' τὸ Παρίσι συσταίνεται απ' τοὺς ἑταίρους στοὺς Λιβόρνο, ὅπου διορίστηκε νεωκόρος στὸν ἐκεῖ νὰ τῶν ὀρθοδόξων, πραγματικὰ ὅμως ἔκανε τὸ σύνδεσμο καὶ τύπωνε τὴν ἱστορία, ποὺ τὰ στοιχεῖα τῆς εἶχε μαζέψει μὲ τὸν Ἰδρωμένο στὴν Πάργα. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ὁ Περραιβὸς καὶ στὴν Πάργα καὶ στὴ Ζάκυνθο καὶ στοὺς Παρίσι καὶ στοὺς Λιβόρνο πῆγε ὡς ἑταιριστικὸς σύνδεσμος, καὶ γιὰ νὰ μὴ δώσει ὑποψίες σκεπάστηκε στὴν ἐκκλησία μὲ τὸ ράσο τοῦ νεωκόρου. Ὑστερ' απ' τὴν ἱδρυση τῆς Ἰονίου Πολιτείας (1803) στὰ Ἐφτάνησα ἀνοίχτηκε εὐρύτατο στάδιο πατριωτικῆς δράσης, καὶ οἱ ἀνάγκες τῆς μυστικῆς ὀργάνωσης ἐπιβάλλανε, φαίνεται, τὴν παρουσία τοῦ Περραιβοῦ στὴν Κέρκυρα, ὅπου πραγματικὰ τονὲ βρῖσκουμε στοὺς 1804 μὲ τὸ πρόσχημα τοῦ δασκάλου καὶ βοηθοῦ τάχα τοῦ παπᾶ Ἰδρωμένου, ποὺ εἶχε φύγει στοὺς μεταξὺ απ' τὴν Πάργα καὶ δασκάλευε στὴν Κέρκυρα. Ὅταν ἦταν ἀκόμα στοὺς Λιβόρνο ὁ Περραιβὸς διάβασε σὲ κύκλους ἑταιριστῶν τὴν ἱστορία τοῦ Σουλίου. Ἐπιστρέψας, γράφει ὁ ἴδιος Περραιβὸς γιὰ τὸν ἑαυτό του, ἀπὸ τὰ Παρίσια ὁ συγγραφεὺς τὸ 1803 εἰς Λιβόρνον ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ τεμάχια τινὰ προκαταρκτικὰ τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος ἱστορίας. Ταῦτα ἀναγνώσαντες διάφοροι τῶν ἐκεῖσε παροικούντων Ἑλλήνων ἐμπόρων, ἀντιγράψαντες δὲ τινες νέοι, ἐξέδωκαν διὰ τοῦ τύπου». Τὸ βιβλίον (βλ. σελ. 237), τυπώθηκε πραγματικὰ στοὺς Λιβόρνο, ἀν καὶ γράφει τόπο ἐκδοσης τὸ Παρίσι, κι αὐτὸ δείχνει μαζί μ' ἄλλα τὸ συνωμοτικὸ του χαρακτῆρα, καὶ κυκλοφόρησε πλατιά απ' τὴν ἐκεῖ μυστικὴ ὀργάνωση, γιὰ νὰ δείξει τὴ θηριωδία τῆς τούρκικης τυραννίας καὶ τὰ θαύματα τῶν Σουλιωτῶν, καὶ νὰ ζυπνήσει τὸν ἐπαναστατισμὸ τῶν Ἑλλήνων. Ἡ κάσα, ποὺ προοριζόταν γιὰ τὴν Κέρκυρα, στάλθηκε μέσον Μιλάνου, ὅπου θὰ ὑπῆρχε παρακλάδι τῆς Ἐταιρείας, καὶ παραδόθηκε στοὺς Γεώργιο Παραμυθιώτη, ἔμπορο απ' τὰ Γιάννενα, ἐγκαταστημένο στὴν Κέρκυρα. Στὴν Κέρκυρα ὑπῆρχε τότε καὶ δροῦσε, ἡ «Ἐταιρεία τῶν Φίλων», ποὺ θὰ ἦταν παρακλάδι τῆς Ἐταιρείας τοῦ Λιβόρνου. Ὁ Παραμυθιώτης, παράδωσε τὰ βιβλία στὸν παπ' Ἀνδρέα Ἰδρωμένο, κι αὐτὸς τὰ κρυψε στὴν ἐκκλησιά, κι απ' ἐκεῖ τὰ μοίραζαν. Στὴν Κέρκυρα παρεπιδημοῦσε ὁ μητροπολίτης Ἁρτας Ἰγνάτιος, ὁ κατόπιν Οὐγγροβλαχίας, ποὺ στὴν ἱστορία του ὁ Περραιβὸς (σελ. στ'—ζ' καὶ 56—58), τὸν χτυποῦσε ἄσκημα σὰν προδότη. Ὁ Ἰγνάτιος διαμαρτυρήθηκε στὶς ἀρχές, κι ὁ Περραιβὸς πιάστηκε καὶ πέρασε ἀπὸ ἀνάκριση, κι ἀναγκάστηκε νὰ παραδώσει τὴ μισομοιρασμένη κάσα, κι απ' τὶς ἀπολογίες του (δημοσιευμένες στοὺς Ἡμ. Μεγ. Ἑλλάδος, 1925, σελ. 137 κ.π. σὲ μιὰ περισπούδαστη μελέτη τοῦ Σπ. Θεοτόκη, απ' ὅπου ἀντλήσαμε ὅλες τὶς παραπάνω πληροφορίες) καὶ τὰ μασημένα λόγια του, φαίνεται καθαρὰ ἡ ὑπαρξὴ τῆς ἑταιριστικῆς ὀργάνωσης τοῦ Λιβόρνου. Μὲ τὴν ὀργάνωση αὐτὴ

βρίσκεται σὲ στενή σχέση κι ὁ Ἀνδρέας Ἰδρωμένος, ἀλληλογραφώντας καὶ στέλνοντας πατριωτικὲς ᾠδὲς (βλ. Πανδώρα ΚΑ, 505), καὶ στὴν Ἱστορία τοῦ Περραιβοῦ εἶναι περασμένα δυὸ ἡρωελεγεῖα του, καὶ στὸ γράψιμο τῆς ἱστορίας αὐτῆς εἶναι πρωτεργάτης ὁ Ἰδρωμένος.

Ἐταιριστικὸς ὁργασμὸς στὸ Παρίσι. Γιατί ὅμως ὁ Περραιβὸς πάει στὸ Παρίσι μὲ τὴν Ἱστορία τοῦ Σουλίου στὰ χέρια του, κι ἀπὸ ἐκεῖ στὸ Λιβόρνο; Γιατί στὸ Παρίσι ὑπάρχει καὶ ἄλλο παρακλάδι τῆς Μυστικῆς Ἐταιρείας. Στὸ σαλόνι τῆς Ραντάμας ἢ Μεγάλης Ἀρχόντισσας, ὅπως ἀκουγόνταν στὴν Ἑλλάδα, τῆς Ἐλισσάβεν Λουμάκη Σενιέ, μητέρας τοῦ μεγάλου ποιητῆ Σενιέ, κυπριακῆς καταγωγῆς, γεννημένης στὴν Πόλη, συναντιόνταν οἱ ἑταῖροι καὶ οἱ φιλέλληνες. Ἐκεῖ σύχναζαν οἱ μεγαλύτερες πνευματικὲς καὶ πολιτικὲς προσωπικότητες τῆς Γαλλίας, οἱ φιλέλληνες, κι ἀπὸ ἐκεῖ περνοῦσαν καὶ συναγροικιόταν, ἀνάμεσα στὰ ἐνθύμια, στὶς ἑλληνικὲς φορεσιὲς καὶ στὸν ἑλληνικὸν ἀγέρα ποὺ εἶχαν ὅλα, Ἕλληνες λόγιοι, πατριῶτες καὶ σπουδαστές, ὁ Φώσκολος, ὁ Περδικάρης, ὁ Λευκίας, ὁ Φιλιππίδης, ὁ Κοδρικᾶς, ὁ Κοραῆς, ὁ Κωλέττης, ὁ Ταγιαπέρας, ὁ Δῆμος Στεφανόπουλος, ὁ Ζανέτος, γυιὸς τοῦ Βέη τῆς Μάνης, ὁ Ἰωάννης Σταθᾶς, ἀνεψιὸς τοῦ φιλοσόφου Χριστοδούλου Παμπλέκη, ποὺ ἀφωρίστηκε γιὰ τὸν ἀθεῖσμό του ἀπ' τὸ πατριαρχεῖο, ὁ Δημ. Βούρβαχης, οἱ ἄρματολοι Γκινάκας καὶ Γίτονας, πολλοὶ ἑταῖροι καὶ θαυμαστὲς τοῦ Ρήγα κλπ. Αὐτὰ τὰ στοιχεῖα τὰ χρωστᾶμε στὶς ἔρευνες τὰ Σάθα, μὰ ἡ μελέτη του δημοσιευμένη γαλλικὰ στὸ Παρίσι (στὸ περιοδικὸ «Hellénisme» 1905=περίληψη κι ἀποσπάσματα στὴ Νέα Ἡμέρα Τεργέστης 4 Νοέμβρη 1906). «Ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς, γράφει ὁ Σάθας, ἦν συνήθης θαμὼν τοῦ ἑλληνικοῦ οἴκου (τῆς Σενιέ). Ἐν μέσῳ τοῦ ὀμίλου τούτου, συζητοῦντος περὶ τεχνῶν καὶ φιλολογίας, ἀλλὰ καὶ περὶ μαχῶν καὶ λαιμητόμου, ἐν τῇ ὑπερθέρμῳ ἐκείνῃ ἀτμοσφαίρᾳ, ἐν ᾗ ἀνεκινουῦντο σχέδια τυραννοκτόνων εἰς κάθαρσιν τῶν βασιλειῶν καὶ χιμαιρικὰ σχέδια ἐκστρατειῶν, ὁ δειλὸς Χῖος μεταμορφοῦται εἰς Τυρταῖον, ἀποτείνει πατριωτικὰς κελεύσεις εἰς τοὺς Ἰονίους, πολεμιστήρια πρὸς τοὺς Ἕλληνας, σάτύρας κατὰ τῶν τυράννων καὶ τοῦ κλήρου.....». Σ' αὐτὴ τὴν κίνησιν εἶν' ἀνακατωμένος καὶ πρωτοστατεῖ καὶ ὁ πολὺς φιλέλληνας καὶ φιλόλογος Choiseul Gouffier, ποὺ ἔχει βοηθὸν καὶ γραμματέα τὸν Μακεδόνα φιλόλογο Ζαλύκογλου, ποὺ στὰ 1809 ἱδρυσεν τὸ «Ἑλληνόγλωσσον Ξενοδοχεῖον». Μὲ τὸν Gouffier στενὰ σχετίζεται ἡ «Ἑλληνικὴ Νομαρχία», κι ἀπ' τὸ βιβλίον του ἔχει πάρει πολλὰ στοιχεῖα (βλ. σελ. 395—397) καὶ τὸ μὶτον τοῦ Βιργιλίου στὴν ἀρχὴ τῆς (βλ. σελ. 306—307 καὶ στὸ τέλος τῆς φωτοτυπίας μὲ τ' ἀνάκλημα τῶν προγόνων ἀπ' τὴ σκλάβικὴ Ἑλλάδα, ποὺ στολί-

ζει τὸν πρῶτο τόμο τοῦ Ταξιδιοῦ τοῦ Gouffier). Τῇ σχέσῃ τῆς κίνησης αὐτῆς τῶν Ἑλλήνων τοῦ Παρισιοῦ μετὰ τὴν ὀργάνωσιν τοῦ Λιβόρνου, τῇ διαπιστώνουμῃ, ὅχι μόνον ἀπ' τὸ στάλσιμον τοῦ Περραιβοῦ, μὰ καὶ ἀπὸ τὸ τύπωμα, ἀκριβῶς ἓνα χρόνον μετὰ τὴν Ἱστορίαν τοῦ Σουλίου, τοῦ διαφωτιστικοῦ ἔργου τοῦ Κοραῆ «Ἑπόμνημα περὶ τῆς παρούσης καταστάσεως τοῦ πολιτισμοῦ ἐν Ἑλλάδι», πού ἔστειλε ὁ Κοραῆς στὸ μεγαλέμπορον Σπανιολάκη καὶ μ' ἐξοδὰ του τυπώθηκε. Στὴν κίνηση εἶναι ἀνακατωμένος κι ὁ Γεώργιος Ζωσιμᾶς στὸ Λιβόρνο, γιατί, κατὰ τὴν κατάθεσιν τοῦ Περραιβοῦ, αὐτὸς ἔστειλε μέσον Μιλάνου τὰ βιβλία τῆς Ἱστορίας Σουλίου στὴν Κέρκυρα. Ἀπ' αὐτὰ ὅλα, βλέπουμε καθαρὰ τὰ πλοκάμια μιᾶς μυστικῆς προφιλικῆς Ἑταιρείας, πού ἔχει ἔδρα τὸ Λιβόρνο καὶ βοηθαεὶ μέσον τοῦ Ἰδρωμένου ἀπ' τὴν Πάργα τοὺς Σουλιῶτες, καὶ συναγροικιέται μετὰ τοὺς ἑταιριστὰς τοῦ Παρισιοῦ καὶ μετὰ τὴν «Ἑταιρεία τῶν Φίλων» στὴν Κέρκυρα. Ἡ Ἑταιρεία αὐτή, ἐμποτισμένη ἀπ' τὸν καρμποναρισμό, δροῦσε συνωμοτικὰ καὶ χρησιμοποιοῦσε καὶ ψευδώνυμα (ψευδώνυμο εἶναι καὶ τὸ Περραιβός, μετὰ ψευδώνυμο ὑπογράφει καὶ τὰ ἡρωελεγεῖα τοῦ ὁ Ἀνδρέας Ἰδρωμένος στὴν Ἱστορίαν τοῦ Σουλίου) καὶ κρυπτογραφικὸ ἀλφάβητο. Ὅλα τὰ γράμματα τοῦ Περραιβοῦ πρὸς τὸν Ἰδρωμένο κάνουν λόγο γιὰ «ἑταιρεία» καὶ «ἀδελφοὺς» (βλ. Λάμπρου Μ. Σελ. 647). Καὶ ἡ Ἱστορία τοῦ Σουλίου εἶναι παρουσιασμένη μετὰ κρυπτογραφικὰ ψευδώνυμα τέσσερα τὸν ἀριθμό, ἀπ' τὰ ὅποια μόνον τὸ Ψ'ΕΗ' εἶναι τοῦ Περραιβοῦ καὶ μ' αὐτὸ ὑπογράφει τὸν πρόλογόν του, καὶ τ' ἄλλα ἴσως τοῦ Ἰδρωμένου καὶ τῶν συνεργατῶν τοῦ τόμου.

Ἑταιριστικὸ βιβλίον. Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἑταιριστικὴν κίνηση εἶναι βγαλμένη καὶ ἡ Νομαρχία. Ἡ σχέση της μετὰ τὸν Gouffier τῇ σχετίζει μετὰ τὸν ἑταιριστὴ Ζαλύκογλου καὶ μετὰ τοὺς κύκλους τῆς Ραντάμας στὸ Παρίσι. Ἡ σχέση της μετὰ τὸν Ἰδρωμένο, πού τὸν ἀναφέρει τόσο τιμητικὰ, μετὰ τὴν Κέρκυρα καὶ τὴν Πάργα. Καὶ ἡ σχέση της μετὰ τὴν Ἰταλία (βλ. στὸν ἀναλυτικὸν πίνακα τὰ ὅσα γράφει γιὰ τὴν Ἰταλία, πρβλ. καὶ γιὰ τὰ ἐκδοτικὰ της σελ. 236—238) τὴν τοποθετεῖ μέσα στοὺς ἑταιριστικοὺς κύκλους τοῦ Λιβόρνου. Ἀπ' τὴν Νομαρχία διαπιστώνουμῃ καὶ τὴν ὑπαρξὴ τῆς Μυστικῆς Ἑταιρείας τοῦ Ρήγα καὶ τὴν ὑπαρξὴ τῆς ἑταιριστικῆς κίνησης τοῦ Λιβόρνου (βλ. Ε 39—40, ὅπου μιλάει γιὰ «μιμητὰς τοῦ μεγάλου Ρήγα, καὶ γιὰ «τὸ μυστικόν», τονίζοντας πῶς ἡ «φρόνησίς σας θέλει σᾶς διδάξει πῶς νὰ φυλάξητε τὸ μυστικόν»). Μεταχειρίζεται κι ἄλλες ἑταιριστικὰς λέξεις καὶ φράσεις (ἀδελφοὶ κλπ.). Καὶ τὰ φιλιά πού ἀνταλλάσσει, μόλις συναντηθῆ, μετὰ τοὺς φίλους του στὸ Διάλογο εἶναι ἑταιριστικὰ συνθήματα κι αὐτά). Εἶναι φανερό, πῶς ὁ συγγραφέας ἀποτείνεται σὲ ἡγετικὰ στελέχη (μιμητὰς) τῆς Μυστικῆς Ἑταιρείας τοῦ Ρήγα καὶ διστάζει νὰ τοὺς

έξομοιώσει με τους άμύητους, δίνοντας και σ' αυτούς συμβουλές, και περιορίζεται μόνο να έπιστήσει την προσοχή τους στην άπόλυτη συνωμοτικότητα. Βάζοντας στο νοϋ μας, πώς ο συγγραφέας ήταν έταιριστής και γνώρισε άπ' όσα λέει (βλ. αναλυτ. πίνακα, στη λ. Ρήγας) προσωπικά τον Πρωτομάρτυρα, άφοϋ περιγράφει και τὸ βλέμμα του, και μᾶς δίνει τόσες λεπτομέρειες για τὸν προδύτη του, και «τὸ έμπορικόν του έπαγγελμα». Κι όχι μόνο αυτό, παρά όπως άποδείξαμε στα ύπομνήματά μας (σελ. 359) υπάρχει στενή σχέση τῆς Νομαρχίας με τὰ γραφτὰ και τις ιδέες τοϋ Ρήγα, ακόμα κι ο τίτλος της είναι τραβηγμένος άπ' τὸ έργο τοϋ Μοντεσκιέ «Τὸ πνεϋμα τῶν νόμων», πού είχε μισομεταφρασμένο ο Ρήγας, κι άπ' αυτόν έχει παρμένες και τις ιδέες του για τὴν πολεμική τέχνη και τὴν τακτική (βλ. σελ. 360). "Αν βάλουμε κατά νοϋ ακόμα πώς γνώρισε τὸν 'Ιδρωμένο, και πώς άπό συνωμοτικούς καθαρά λόγους άποσιωπᾶ (Α 82 πρβλ. και σελ. 325—326) τὴν 'Ιστορία τοϋ Σουλίου, και τονίζει πώς χρειάζονται έξιστόρηση Θουκιδίδειο ἢ Ξενοφώντειο οἱ άγῶνες του, πράγμα πού δέν θά τόκανε ποτέ ο Περραιβός, παρά μόνο ἡ όργάνωση είχε τὸ λόγο να τὸ κάνει ύστερ' άπ' τὴν πρόσφατη ανακάλυψη στὴν Κέρκυρα τῆς ανάμιξης της (βλ. παραπάνω) στο γράψιμο, στο τύπωμα και κυκλοφόρημα τῆς 'Ιστορίας τοϋ Σουλίου, διαπιστώνουμε καθαρά πώς ἡ Νομαρχία είναι βγαλμένη και κυκλοφορημένη άπ' τὴν πανίσχυρη, καθως φαίνεται, συνωμοτική όργάνωση τοϋ Λιβόρνου. Στο τέλος τῆς 'Ιστορίας τοϋ Σουλίου (πρέπει και πάλι να θυμίσω, πώς αυτό δέν είναι έργο καθαρά προσωπικό τοϋ Περραιβοϋ, άφοϋ τὴν α' έκδοσή του ούτε ο ίδιος δέν τὴν άναγνώριζε) οἱ έταῖροι έγραψαν, αναγγέλοντας τὸ Β' τόμο με τὴν 'Ιστορία τῆς Πάργας: «εἰς τὸν όποἰον ἴσως αἱ περιστάσεις μᾶς συγχωρήσωσι, δια να μη μεταχειρισθῶμεν τὴν αλήθειαν κεκρυμμένην». Σε δύομισυ χρόνια ξεσπάθωσαν πραγματικά μ' άνοιχτή κι όλόβολη τὴν αλήθεια για τὴν 'Ελλάδα, και πέρασαν στο έπαναστατικό κήρυγμα τῆς Νομαρχίας. Τὶ είχε μεσολαβήσει;

Ἡ μεγάλη στιγμή. Ἦταν ο ξεσηκωμός τῶν Σέρβων, ἡ έθναπελευθερωτική αναταραχή σ' όλη τὴ Βαλκανική, ἡ νέα φάση πού πέρασε τὸ 'Ανατολικό, ἡ μεταβολή τῆς Ναπολεόντειας πολιτικῆς στὴν 'Ανατολή. "Ολ' αυτά τὰ γεγονότα μετατοπίζουν τὸ άπελευθερωτικό πρόβλημα τῆς 'Ελλάδας σε καθαρά έθνική βάση και έπιβάλλουν άμεση έπαναστατική ένέργεια, θετική, ρεαλιστική δράση, άπαλλαγμένη άπό οϋτοπίες, άναβολές, δισταγμούς και έξαρτήσεις άπό ξένους. Ἐνῶ ο Ρήγας ξεκίνησε άπ' τὴ Γαλλική Ἐπανάσταση και κινήθηκε με τὴν προϋπόθεση μιᾶς Ναπολεόντειας προέλασης και σύμπραξης στὴν 'Ανατολή, ἡ Νομαρχία ξεκινάει άπ' τὴν 'Ελλάδα, άπ' τις ντόπιες δυνάμεις. Τὸ παμβαλκανικό πρόγραμμα τοϋ Ρήγα μετασχηματίζεται τώρα σ' έθνικό,

σὲ πρόγραμμα καθαρὰ ἐθνικῆς κι' ἀνεξάρτητης ἐλληνικῆς δράσης. Τ' ἀμέτρητα ἀποστατικά τοπικά κινήματα, πού μὲ τὸν ἀντίχτυπο τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης καὶ τῆ προέλαση τοῦ Ναπολέοντα στὴν Ἀνατολή, συνταράζουν τὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία καὶ δείχνουν τὴν προϊούσα ἀποσύνθεσή της, μετασχηματίζονται σ' ἐθνικά ἀπελευθερωτικά κινήματα. Οἱ λαοὶ παίρνουν τώρα στὰ δικά τους χέρια τὴν ὑπόθεση τοῦ λυτρωμοῦ τους. Τὸ ἀποφασιστικώτερο ἀπ' τὰ κινήματα τῆς Βαλκανικῆς μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ρήγα, πού σudaύλισε τὸν ἐπαναστατισμὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ προσκόμισε μιὰ νέα πεῖρα στὸ ἀπελευθερωτικὸ τους κίνημα, ἦταν ἡ μεγάλη Σερβικὴ ἐπανάσταση τοῦ Καραγιώργη, πού ξέσπασε τὸ Μάρτη τοῦ 1804, ἀρχικὰ σὰν τοπικὴ ἐξέγερση κατὰ τῆς ἀσυδοσίας τῶν γενιτσάρων, καὶ μέσα σὲ μικρὸ διάστημα κυριάρχησε καὶ ὀδήγησε στὴν αὐτονομίη τῆς Σερβίας. Αὐτὸ ἔγινε τὸν Αὐγούστο τοῦ 1805 καὶ εἶναι τὸ μοναδικὸ ἱστορικὸ στοιχεῖο μέσα στὴ Νομαρχία, πού μᾶς βοηθάει νὰ ὀρίσουμε σταθερά, ὄχι μόνο ἀπὸ ποῦ κινήθηκε κι ἐμπνεύστηκε ὁ συγγραφέας τῆς Νομαρχίας, ἀλλὰ καὶ πότε περίπου ἄρχισε τὸ γράψιμό της καὶ ποιά ἱστορικὴ ἀτμόσφαιρα καὶ ψυχολογία τὸ πλαισίωσε. Ὁ Καραγιώργης, τονίζει ὁ Ἀνώνυμος (Ε 32), «ἐστάθη ἱκανὸς νὰ ἐπαναστατήσῃ ὄλους τοὺς συμπατριῶτες του καὶ εἰς τὸ βραχύτατον διάστημα ἕξ μηνῶν νὰ ἐλευθερώσῃ τὴν πατρίδα του ἀπὸ τὸν ζυγὸν τῆς ὀθωμανικῆς τυραννίας». Ντροπῆ λοιπὸν στοὺς Ἕλληνες, πού ἂν καὶ λαὸς πῖο προοδευμένος ἀπὸ τὸν «ἀπλούστατον» (Ε 31=καθυστερημένο) λαὸ τῶν Σέρβων, κάθεται μὲ δεμένα χέρια. Εἶν' ἀλήθεια πὼς ἀπὸ τὸν Ἰούλη τοῦ 1804, δηλαδὴ μέσα σὲ πέντε μῆνες, ἀπὸ τὴ στιγμὴ πιά πού ἔπεσε τὸ Βελιγράδι καὶ νικῆθηκαν οἱ Νταήδες (γενίτσαροι), ἡ Σερβία ἦταν οὐσιαστικὰ ἐλευθερωμένη στὰ χέρια τῶν Ἐπαναστατῶν, γιὰ νὰ μιλάει ὅμως τόσο ὀριστικὰ ὁ Ἀνώνυμος γιὰ σερβικὴ ἀπελευθέρωση, προϋποθέτει χωρὶς ἄλλο καὶ τὴν ἀνακήρυξη τῆς Σερβικῆς αὐτονομίας τὸν Αὐγούστο τοῦ 1805, καὶ τὸ διάστημα τῶν ἕξ μηνῶν πρέπει νὰ εἶναι στρογγυλεμένος ἀριθμὸς, ὅπως συχνὰ συνηθίζει νὰ κάνει σὲ χρονολογίες καὶ σὲ χρονικά ὄρια ὁ συγγραφέας τῆς Νομαρχίας (βλ. περισσότερα στὴ σελ. 345—347). Ἄν εἶναι ἔτσι, πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε, πὼς ὁ συγγραφέας τῆς Νομαρχίας ἄρχισε νὰ μαζεύει τὸ ὕλικό του, κατὰ τὴ μέθοδο πού μᾶς λέει στὸ Διάλογο (ΣΤ 10—11), ἕξη μῆνες μετὰ τὴ σερβικὴ ἐπανάσταση, δηλαδὴ κατὰ τὸν Αὐγούστο τοῦ 1804, καὶ τὸ μάζεμα βάσταξε «διὰ πολὺν καιρὸν» (ΣΤ 11), κι ἀφοῦ σωριάστηκε μεγάλο ἀποδελτιωτικὸ ὕλικό, τὸ «ἐσύναξε καὶ ἐσύνθεσε αὐτὸν τὸν λόγον» (ΣΤ 11—13), μέσα στὸ φθινόπωρο τοῦ 1805, ὅταν εἶχε γίνει ἡ σερβικὴ αὐτονομία, πού τὴν παρουσίασε πιά σὰν τελειωμένο γεγονός. Ὁ συγγραφέας κινημένος ἀπ' τὸ μεγάλο αὐτὰ γεγονός, πού τὸ θεωρεῖ σὰν ἓνα ἀπ' τὰ θαύματα τῆς ἐλευθερίας (Ε31—32)

«μεγάλον και νέον, αξιοθαύμαστον εις την ιδιότητά του», ένας «άπλούστατος (καθυστερημένος) λαός», που καθείς θα περίμενε να κινηθεί τελευταίος, να κερδίσει πρώτος τη λευτεριά του μέσα σε τόσο λίγο χρόνο, ενθουσιασμένος απ' το τσάκισμα των σουλτανικών στρατών στο Ίβάνκοβιτς, προχώρησε στο γράψιμο του λόγου του με γοργό ρυθμό και τον τέλειωσε μέσα στο 1805, και με τον ίδιο ρυθμό, στις αρχές ως τα μέσα του 1806, τον τύπωσε στο παλαικό κι απομόναχο τυπογραφείο της Μπολόνιας και τον κυκλοφόρησε πριν απ' το ξέσπασμα του ρωσοτουρκικού πολέμου (που δεν τον αναφέρει ούτε τον προϋποθέτει), για να προλάβει τις ραγδαίες κι αναπότρεπτες ιστορικές εξελίξεις.

Η «Έλληνική Νομαρχία», όπως το δείχνει κι η μορφή της, είναι γέννημα μακρόχρονης αποδελτιωτικής μελέτης, κριτικής επεξεργασίας και πολιτικής παρακολούθησης (δίχρονης περίπου), γράφτηκε όμως έκρηκτικά σαν ξεχείλισμα πατριωτικού ενθουσιασμού, και γράφτηκε έτσι, όχι μόνο γιατί οι στιγμές ήταν μεγάλες και τα σήμαντρα του ξεσηκωμού χτυπούσαν από παντού και συγκλονίζανε τις ελληνικές ψυχές, μα και γιατί ο συγγραφέας και η οργάνωση που αντιπροσωπεύει, έβλεπε μέσα στα χέρια του ελληνισμού μια μεγάλη απελευθερωτική ευκαιρία, που δεν έπρεπε με κανένα τρόπο να πάει χαμένη, παρά να κερδηθεί αποφασιστικά σά συνδυασμένη ενέργεια με τους Σέρβους. Ο συγγραφέας πιέζεται απ' τα γεγονότα και καλεί τους Έλληνες να ξεσπαθώσουν άμέσως, γι' αυτό μιλάει για την «ταχύτητα του καιρού» (Ε42), για «καιρόν επιτηδειότατον» (Ε43) και φωνάζει πως «ή μηχανή είναι τελειωμένη» (Δ 99) και «ήγγικεν ή ώρα της απελευθερώσεως της πατρίδος μας» (Ε48), και «ή ελευθερία επλησίασεν εις την προτέραν της κατοικίαν.....» και δεν υπάρχει καιρός για αναβολές και λόγια, «μην βραδύνετε λοιπόν, ω αγαπητοί, την υπόθεσιν....» (Ε43). «Ολ' αυτά εύκολα θα τ'άπαιρνε κανείς για λόγια ενός φαντασιόπληχτου ουτοπιστή, αν δεν ήξερε τη μεγάλη ιστορική στιγμή, που τα υπαγόρευσε στον διορατικό συγγραφέα της Νομαρχίας. Κατανοώντας σήμερα την ιστορική σημασία αυτής της στιγμής, εξηγούμε το πάθος και τον παράφορο ενθουσιασμό του συγγραφέα, και βλέπουμε πόσο ζωντανό θούριο και πόσο ζυμωμένο με τα γεγονότα κήρυγμα είναι η «Έλληνική Νομαρχία», και πόσο θα άδικούσαμε το συγγραφέα της, αν το πάθος και την τρικυμία της ψυχής του και τα μεγάλα του λόγια τ' αποδίδαμε σ' έναν παραφουσκωμένο και κούφιο ρητορισμό. Ο συγγραφέας της Νομαρχίας διοχετεύει στο λόγο του την αγωνία της εποχής του, το ξάφνιασμα και την ντροπή και την ψυχική αναταραχή του ελληνισμού απ' τις σερβικές επιτυχίες, το φόβο του σκλαβωμού σε ξένους δυνάστες, ύστερ' απ' τον αποφασισμένο μυστικά διαμελισμό της Τουρκίας απ' τους Γάλλους και Ρώσους. Κι' έρχεται ο συγγραφέας της

Νομαρχίας νὰ χτυπήσει τὸ σήμαντρο τῶν καιρῶν. Τῆς μεγάλης στιγμῆς. Ἀπ' αὐτὴν εἶναι γεννημένη ἡ Νομαρχία, αὐτὴν ἐκφράζει, κι αὐτὴν ζητάει ἐναγώνια νὰ κερδίσει. Λοιπὸν, χαρακτηριστικὸ γνῶρισμα τῆς Νομαρχίας εἶναι ἡ ἐπικαιρότητα κι ὁ ἱστορικὸς συγχρονισμὸς της, ποὺ τὴν κάνει νὰ μὴν εἶναι ξεκρέμαστο θεωρητικὸ γέννημα προσωπικῆς συγγραφικῆς φιλοδοξίας, ἀλλὰ θούριος ἐθνεγερτικὸς μὲ πανεθνικὸ χαραχτῆρα, φωνὴ πλατιά καὶ μεγάλη στὴν ὑπηρεσία μεγάλων ἐθνικῶν σκοπῶν. Ἔτσι βλέπει τὸ ἔργο του καὶ ὁ βαθυστόχαστος συγγραφέας. «Ὁ ζῆλος, γράφει, τῆς πατρίδος μας, ὁ ἔρωσ τῆς ἐλευθερίας καὶ ἡ ἐλεεινὴ σημερινὴ κατάστασις τῶν Ἑλλήνων τὸ ἔγραψαν διὰ μέσον μου.....» (Δ55). Ἔνας λαὸς μιλοῦσε, ἕνας λαὸς ἀγωνιοῦσε γιὰ τὴν τύχη του.

Ἡ ἀγωνία ἐν ὄσ λαοῦ. Ἡ «Ἑλληνικὴ Νομαρχία», δὲν εἶναι μόνον ἕνα φωτεινὸ ἐθνεγερτικὸ κήρυγμα. Ἡ μεγάλη σημασία της στέκεται στὸν ἐθνικὸ προγραμματισμὸ της. Κι ἡ ἀκόμα πιὸ μεγάλη σημασία της στέκεται στὸ πῶς εἶναι ἕνα κήρυγμα ἐθνικῆς σωτηρίας. Κι' αὐτὸ τὸ κήρυγμα τῆς ἐθνικῆς σωτηρίας εἶναι βγαλμένο πάλι ἀπ' τὴν ἱστορικὴ στιγμῆ. Δὲν ἦταν μόνον ἡ σερβικὴ ἐπανάσταση, ποὺ ἔπρεπε πολὺ νὰ τὴ λογαριάσουν οἱ Ἕλληνες, (ὦ, πόσα μαθήματα ἔδωσεν καὶ πόσας ἀμφιβολίας διέλυσεν μὲ τὰ ἔργα του ὁ ἀξιάγαστος Γεώργιος (Καραγιώργης) εἰς μεταχείρισιν τῶν Ἑλλήνων! Ε 32), ἦταν καὶ ἡ τροπὴ ποὺ πῆρε αὐτὸ τὸ χρόνο τὸ Ἀνατολικὸ κι ἡ ὀριστικὴ μετάπτωσή του σὲ πρόβλημα σχέσεων τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων ἀπέναντι στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία. Οἱ ἀνατολικὲς βλέψεις τοῦ Ναπολέοντα δένονται τῶρα σ' ἕνα σχέδιο συνδυασμένης ἐνέργειας μὲ τοὺς Ρώσους γιὰ τὸ διαμελισμὸ τῆς Τουρκίας καὶ τὴ μοιρασιά της, καὶ ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδας ἦταν καθωρισμένη. Θὰ γινόταν ἕνα γαλλικὸ προτεκτοράτο, ὅπως ἡ Ἰταλία (βλ. περισσότερα στὴ σελ. 340). Αὐτὸ διορατικώτατα τὸ βλέπει ὁ συγγραφέας τῆς Νομαρχίας καὶ κρούει τὸν κῶδωνα τοῦ κινδύνου», ἐνῶ ὁ ἀφελέστατος Κοραῆς τυπώνει τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1805 καὶ κυκλοφορεῖ λίγο πρὶν ἀπ' τὴ Νομαρχία τὸ «Διάλογο δύο Γραικῶν, κατοίκων τῆς Βενετίας κλπ.» καὶ προτρέπει τοὺς Ἕλληνες νὰ ταχθοῦν μὲ τοὺς Γάλλους καὶ νὰ πάρουν τὴ λευτεριά τους μὲ ξένο σπαθὶ (βλ. περισσότερα σελ. 339—341), ἐνῶ οἱ Γάλλοι ὑποστήριζαν τὸν Ἀλῆ Πασᾶ κι ἤθελαν νὰ ὑποδουλώσουν τὴν Ἑλλάδα (βλ. σελ. 340). Ἡ Νομαρχία ἀντίθετα καλεῖ τοὺς Ἕλληνες νὰ ξεσπαθώσουν ἀμέσως καὶ νὰ λευτερώσουν τὸν τόπο τους, πρὶν τὸν πατήσουν καὶ τὸν μοιράσουν οἱ ξένοι. Αὐτὴ τὴ σημασία ἔχουν τὰ λόγια τοῦ Ἀνωνύμου (βλ. Ε44): «Τὸ ὀθωμανικὸν κράτος, πάλιν σᾶς τὸ ξαναλέγω, πρέπει νὰ πέσῃ ἐξ ἀποφάσεως, ἢ οὕτως, ἢ οὕτως. Ἀλλοίμονον λοιπὸν εἰς τὸ γένος μας ἂν κυριευθῆ ἀπὸ ἕτερογενὲς βασιλεῖον. Τότε οἱ Ἕλληνες δὲν θέλουν μείνει πλέον Ἕλληνες, ἀλλὰ κατ' ὀλίγον ὀλίγον θέλουν

διαφθαρεί τὰ ἤθη των, καὶ θέλομεν μείνει πάλιν δοῦλοι, καὶ δοῦλοι ἴσως, πάλιν, ἀλευθέρωτοι διὰ πολλοὺς αἰῶνας.....».

Καὶ σ' ἄλλο σημεῖο φέρνει γιὰ παράδειγμα τὸ πάθημα τῆς Ἰταλίας ἀπ' τοὺς Γάλλους «ἐλευθερωτές» της (Δ97) κι ἀποκαλεῖ τὸ Ναπολέοντα «δυνάστη» τῶν λαῶν (βλ. σελ. 339 κπ.). Γιὰ λόγους ὅμως ἐπαναστατικῆς καὶ πολιτικῆς σκοπιμότητος δὲν ξαπλώνεται περισσότερο, γιὰ νὰ δείξει στοὺς Ἕλληνας τὸ μεγάλο αὐτὸ ἐθνικὸ κίνδυνο, ξεσκεπάζοντας τίς μηχανοραφίες τῆς εὐρωπαϊκῆς διπλωματίας, μὰ περιορίζεται μόνο νὰ τὸν ὑπογραμμίσει καὶ νὰ διατρανώσει τὴν ἀνάγκη ἀμεσῆς ἀπελευθερωτικῆς ἐνέργειας, ποὺ δὲν μπορεῖ μὲ κανένα τρόπο καὶ χωρὶς ἀνεπανόρθωτες συνέπειες ν' ἀναβληθεῖ, γιὰτὶ μὲ τὸ σχεδιαζόμενο μοίρασμα τῆς Τουρκίας, θὰ χανόταν γιὰ πάντα ἡ Ἑλλάδα. Καὶ ἂν—θέλει νὰ πεῖ—μὲ τὴν ἀναταραχὴ τῶν λαῶν τῆς Βαλκανικῆς ἐπιβαλλόταν μιὰν ἀμεσὴ ἐνέργεια γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδας, μὲ τὴν τροπὴ τοῦ Ἀνατολικοῦ ἐπιβάλλεται τώρα ἡ ἐνέργεια αὐτὴ νὰ εἶναι πιὸ ἀμεσὴ γιὰ τὴ σωτηρία τῆς Ἑλλάδας. Τόσο βαθιὰ καὶ τόσο μακριὰ ἔβλεπε ὁ συγγραφέας τῆς «Ἑλληνικῆς Νομαρχίας», τόσο ὄριμος καὶ πολυκάτεχος ἄνθρωπος ἦταν, κι εἶν' αὐτὸς ἓνας ἀπ' τοὺς πρωταρχικοὺς λόγους ποὺ μᾶς ἐμποδίζουν νὰ τὴν ἀποδώσουμε σὲ νέους σπουδαστές, ὅπως ὁ Κωλέττης, ὁ Καλαρᾶς, κι ἀκόμα περισσότερο σ' ἀκατάρτιστους ἐμπόρους, ὅπως ὁ Σπ. Σπάχος, ποὺ ἡ μόρφωσή του ἦταν τέτοια, ὥστε μετὰ τὴν Ἐπανάσταση νὰ μὴν ξεπεράσει τὴ θέσιν ἐπαρχιακοῦ ταμῆα τρίτης τάξεως σὲ τρίτης τάξεως ταμεῖο, τὸ Νιόκαστρο. Ὑστερ' ἀπ' αὐτὰ φαίνεται καθαρὰ πὼς ἡ «Ἑλληνικὴ Νομαρχία» δὲν εἶναι μόνο ἓνα ἐθνεγερτικὸ σάλπισμα, ἀλλὰ μαζὶ κι ἓνα μήνυμα ἐθνικῆς σωτηρίας, ἄσχετο ἂν ἀργότερα οἱ Ἄγγλοι, γιὰ νὰ σώσουν τὰ Στενά, ματαίωσαν τὸ διαμελισμὸ τῆς Τουρκίας ἀπ' τοὺς Ρωσογάλλους, καὶ οἱ προβλέψεις τοῦ συγγραφέα δὲν ἐπαλήθευσαν. Τὸ γεγονὸς εἶναι, πὼς τὴ στιγμὴ ποὺ γραφόταν ἡ Νομαρχία ὁ διαμελισμὸς τῆς Τουρκίας ἦταν ἀποφασισμένος. Ἀντὶ ὅμως—κι' αὐτὸ εἶναι τὸ σπουδαῖο καὶ τὸ νέο—νὰ βαυκαλισθεῖ ὁ συγγραφέας τῆς Νομαρχίας, πὼς μὲ τὸ διαμελισμὸ αὐτὸν ἡ Ἑλλάδα θ' ἄβρισκε ἐπὶ τέλους τοὺς ἀπὸ χρόνια ἀναμενόμενους ἐλευθερωτές της, ὅπως πίστευε καὶ κήρυχνε ὁ Κοραῆς, βλέπει μπροστά του μιὰ νέα ὑποδούλωση, χειρότερη ἀπ' τὴν τούρκικη, κι ἀπ' αὐτοῦ ξεκινώντας θέτει τὸ ἐθναπελευθερωτικὸ μας πρόβλημα γιὰ πρώτη φορὰ στὴ σωστὴ ἐθνικὴ του βάση καὶ γίνεται συμπληρωτῆς τοῦ ἔργου τοῦ Ρήγα καὶ προγραμματιστῆς τοῦ Εἰκοσιένα. Αὐτὸ τὸ σημεῖο πρέπει νὰ τὸ προσέξουμε καλλίτερα, γιὰτὶ ἔχει μεγάλη σημασία, ὄχι μόνο γιὰ τὴν ἐκτίμησιν τῆς «Ἑλλην. Νομαρχίας», ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν καταγωγὴ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας καὶ τοῦ Εἰκοσιένα.

Ἐθνικὸς προγραμματισμὸς. Ὅλα τὰ ἀπελευθε-

ρωτικά μας κινήματα μέσα στην Τουρκοκρατία, όταν δὲν ἦταν γεννήματα τοῦ ξενικοῦ τυχοδιωχτισμοῦ ἢ ἐξαπλωτισμοῦ, εἶναι ξεκομμένα, ξεκρέμαστα καὶ ἀνώριμα. Τὸ χαρακτηριστικό τους εἶναι ὅτι δὲν στηρίζονται σὲ λαϊκὴ ντόπια βάση, δὲν ἔχουν κατασταλαγμένους σκοπούς, καθωρισμένο πρόγραμμα, καὶ ντόπια ἀφετηρία. Εἶναι ἑτεροκίνητα. Μόνο τὸ ἀντιστασιακὸ ἀκατάπαυτο κίνημα τῆς κλεφτουριάς βγαίνει μέσ' ἀπ' τὰ σπλάχνα τοῦ λαοῦ καὶ δημιουργεῖ παράδοση. Μὲ τὸ κίνημα τοῦ Ρήγα κατ' ἀπ' τὴν ἐπίδραση τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, ποὺ συγχλόνησε τὸν Ἑλληνισμό, ἡ ντόπια ἐπαναστατικὴ παράδοση γεμίζει ἀπὸ ἐθνικὸ καὶ ἰδεολογικὸ περιεχόμενο κι ἀρχίζει μιὰ δραστήρια προπαγάνδα. Τὸ πρόγραμμα τοῦ Ρήγα εἶναι ὑπερεθνικὸ καὶ ἰδεολογικὸ. Σχεδιάζει μιὰν ἐπανάσταση σὲ παμβαλκανικὴ κλίμακα καὶ πρὶν ἀπ' τὸ ἐθνικὸ τῆς δίνει ἀνθρώπινο καὶ κοινωνικὸ περιεχόμενο, γι' αὐτὸ καλεῖ σὲ σηκωμὸ ὄχι μόνο τοὺς ἀρβανίτες, σέρβους, ρωμηοὺς, βουλγάρους κλπ., μὰ καὶ τοὺς τούρκους καὶ συναγριkiέται μὲ τὸν πασᾶ τοῦ Βιδινιοῦ Πασβάνογλου (βλ. σελ. 343). Εἶναι γεγονός, ὅτι ὁ Ρήγας στηρίχθηκε κυρίως στὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, στοὺς κλέφτες, ναῦτες, Σουλιῶτες, Μανιάτες, ἀκόμα καὶ στοὺς Φαναριῶτες, δὲν μπόρεσε ὅμως ν' ἀποφύγει τὶς χίμαιρες γιὰ σύμπραξη ἢ βοήθεια τῶν ξένων, καὶ νὰ σταθμίσει τὶς συνέπειές της. Τότε ὁ Ναπολέοντας εἶχε θεοποιηθεῖ καὶ εἶχε γίνει ὁ Μεσίας τῆς Ἀνατολῆς καὶ περισσότερο τῆς Ἑλλάδας, ποὺ ἓνα τμῆμα της, τὰ Ἐφτάνησα, εἶχε ἀπελευθερωθεῖ κιόλας ἀπ' τοὺς Γάλλους, καὶ δонуῖσαν τὴν ἀτμόσφαιρα θούρια καὶ ὠδὲς (βλ. σελ. 339—341) καὶ κυκλοφοροῦσαν τὰ Πολεμιστήρια Σαλπίσματα τοῦ Κοραῆ, ποὺ καλοῦσαν τὸν ἑλληνισμό ν' ἀφήσει τὸν τόπο του καὶ νὰ πάει στὴν Αἴγυπτο νὰ πολεμήσει μὲ τοὺς Γάλλους, γιὰ νὰ μάθει τὴν τακτικὴν τοῦ πολέμου, ἓνας λαὸς ποὺ μὲ τοὺς μακρόχρονους ἀγῶνες του θὰ μπορούσε νὰ δώσει τὰ καλλίτερα μαθήματα τακτικῆς καὶ πολεμικῆς τέχνης στοὺς ξένους, κι ὅπως λέει ὁ Ἀνώνυμος τοὺς «ἀρχιστρατήγους» του, δηλαδή τοὺς καπετάνιους τῶν κλεφτῶν «δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τοὺς παρομοιάσῃ τινὰς μὲ κανένα ἀπὸ τοὺς τωρινούς ἀρχιστρατήγους τῶν ἀλλογενῶν» (Ε21). Ὁ Ρήγας, ἀφοῦ προετοίμασε τὸν ξενιτεμένο ἑλληνισμό γιὰ τὴν ἐπανάσταση, κίνησε στὴν Ἑλλάδα, γιὰ ν' ἀρχίσει τὸν ἀγῶνα μὲ τὶς ντόπιες δυνάμεις, τοὺς Σουλιῶτες, τοὺς Μανιάτες καὶ τὴν Κλεφτουριά, δὲν ἔβαλε ὅμως στὴν πρώτη γραμμὴ τὸν παράγοντα τῆς ὀργανωμένης λαϊκῆς δυνάμεως, γι' αὐτὸ καὶ ὁ ὀργανωτικὸς του ρόλος μέσα στὴν Ἑλλάδα περιορίστηκε σὲ μιὰν ἀπλή προπαγάνδα. Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ρήγα ἡ ἀπελευθερωτικὴ ἰδέα περνάει σὲ μιὰ κρίσιμη φάση, ποὺ πρῶτο χαρακτηριστικό της εἶναι ἡ ἀπογοήτευση καὶ ἡ κατάπτωση. Ἡ Πόρτα φοβισμένη ἀπ' τὴν κίνηση τοῦ Ρήγα καὶ τὰ κηρύγματα τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας καὶ βλέποντας τὸν κίνδυνο μιᾶς μεγάλης ἐπανάστασης, πολε-

μάει νὰ καταπνίξει τὸν ἐπαναστατικὸ ὄργασμό, ποὺ ἦταν τόσο αἰσθητός, ὥστε οἱ ξένες ἐφημερίδες, καὶ μάλιστα ὁ *Moniteur Universel*, νὰ τὸν ὑπογραμμίζουν μ' ὀλάκερα κατεβατά. Ἀνάμεσα στὰ τρομοκρατικὰ μέτρα, ποὺ πῆρε τότε ἡ Πόρτα ἦταν καὶ ὁ ἀφορισμὸς τῶν «ἀθέων Γάλλων», ποὺ ἔβαλε τὸν Πατριάρχη Γρηγόριο Ε' νὰ κάνει, καθὼς καὶ ἡ περίφημη «Πατρικὴ Διδασκαλία» τοῦ πατριάρχη Ἱεροσολύμων Ἀνθιμου. Μέσα στὰ κατοπινὰ χρόνια κυνηγιέται ἄγρια ἡ Κλεφτουριά, καὶ ὕστερα ἀπὸ γενναία ἀντίσταση πέφτει τὸ Σούλι, καὶ οἱ Ἕλληνες, θρηνολογώντας, ὅλες τὶς ἐλπίδες τους πιά τὶς κρεμνᾶνε στοὺς ξένους καὶ ἰδίως στὸ Ναπολέοντα. Μέσα στὴ δεκαετία ὅμως, ποὺ ἀρχὴ της εἶναι ὁ Ρήγας (1794) καὶ τέλος της ἡ «Ἑλληνικὴ Νομαρχία» (1805), γίνονται τεράστιες ἐμποροοικονομικὲς μεταβολές καὶ ἐξελίξεις στὴν πορεία τοῦ Ἑλληνισμοῦ, μεταβολές τέτοιες καὶ τόσες, ποὺ ξαφνιαίνουν καὶ τοὺς ξένους καὶ τοὺς ἴδιους τοὺς Ἕλληνες. Μέσα στὶς ἐξελίξεις αὐτές, ποὺ θὰ τὶς δοῦμε παρακάτω, ὠριμάζουν οἱ ὅροι γιὰ τὸ ξύπνημα καὶ ὠρίμασμα τῆς ἐθνικῆς συνείδησης, καὶ γιὰ τὴ διαμόρφωση ἐπαναστατικῆς συνείδησης καὶ θεωρίας. Στὸν ἀκραῖο τοῦτο σταθμὸ τῆς νεοελληνικῆς πορείας βρίσκεται ἡ «Ἑλληνικὴ Νομαρχία», ἀναστυλώνοντας τὴν παράδοση τοῦ Ρήγα πάνω σὲ νέα βάση καὶ ἀνοίγοντας τὸ δρόμο τοῦ Εἰκοσιένα. Πρὶν ἀπ' τὴ Νομαρχία καὶ μετὰ τὸ Ρήγα ἔχουμε μιὰ σειρὰ ἀπὸ κηρύγματα καὶ βιβλία, δικῶν μας καὶ ξένων, ποὺ βοηθοῦν στὴ διαφώτιση τῆς ἐθνικῆς συνείδησης καὶ στὴ διαμόρφωση τῆς ἐπαναστατικῆς ιδέας. Πρῶτο στὴ σειρὰ ἔρχεται ἡ «Ἀδελφικὴ Διδασκαλία» τοῦ Κοραῆ, ποὺ ἀνατρέποντας τὰ ἐθελόδουλα δασκαλέματα τῆς «Πατρικῆς Διδασκαλίας», χτυπάει τὸ δεσποτισμὸ κάθε μορφῆς, ἐξαίρει τὰ καλὰ τῆς ἰσονομίας καὶ τῆς δημοκρατίας, καὶ ἀπὸ ἑλληνικὴ πλευρὰ ὑψώνει τὴ σημαία τῆς ἐθνικῆς παθητικῆς ἀντίστασης (ξενιτεμὸς-ἀνυποταγή). Ἡ «Ἀδελφικὴ Διδασκαλία» εἶναι ὁ σπόρος τῆς «Ἑλληνικῆς Νομαρχίας». Ὑστερα ἔρχεται ἓνα θαυμαστὸ καὶ σοφὸ βιβλίον, ποὺ στὴ βαθύτερη οὐσία του ἀποτελεῖ μιὰ κολυμπήθρα ἀναβαπτισμοῦ τῆς ἐθνικῆς συνείδησης. Τὸ βιβλίον αὐτὸ βγῆκε στὰ 1802 καὶ εἶναι ἡ «Ἀπολογητικὴ Ἐπιστολὴ» τοῦ Ἰωάννη Πασχάλη Δονᾶ, τοῦ Κερκυραίου (βλ. σελ. 364 κπ.) καὶ ἀποτελεῖ μιὰν ἱστορικοκριτικὴ ἀπολογία τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἀρχαίου καὶ νέου, μὲ πλατιὰ ἐποπτεία, ἀφοῦ καὶ τὴ δημοτικὴ μας γλῶσσα καὶ τὰ δημοτικὰ μας κείμενα, ὅπως τὸν Ἐρωτόκριτο καὶ τὴν Ὁμορφὴ Βοσκοπούλα, ἀξιοποιεῖ, καὶ μαζὶ συγκεντρώνει τὶς γνώμες τῶν ξένων γιὰ τὴν ἐπίδοση τοῦ σύγχρονου ἑλληνισμοῦ. Αὐτὸ τὸ βιβλίον στάθηκε μιὰν ἀφετηρία καὶ μιὰ πηγὴ ἐθνικῆς αὐτογνωσίας γιὰ τὸ συγγραφέα τῆς Νομαρχίας. Στὸ ἀναρρίπισμα τῆς ἐπαναστατικῆς συνείδησης συντέλεσαν πολὺ καὶ μερικὲς ἐκδόσεις, ὅπως τὸ «Πολεμιστῆριον Σάλπισμα» τοῦ Κοραῆ, (1800) «Βιογραφία τοῦ Πασβάνογλου» (1800), ἡ «Βιογραφία τοῦ Μπο-

να πάρτε» (1801) ή 'Ιστορία του Σουλίου (1803) και πρό πάντων τὰ περιηγητικά βιβλία τῶν ξένων, ὅπως τοῦ Choiseul Gouffier, ποῦ κι ὁ ἴδιος δρᾷ φιλελληνικά (βλ. σελ. 307, 379), τοῦ Eton, Salvaugy, τοῦ Βόλνεϋ κλπ. (βλ. περισσότερα στὴ σελ. 372-384), ποῦ ἐξαίρουν τὴν ἀκμὴ τοῦ ἑλληνισμοῦ, τὶς δυνάμεις τῆς ἐθνικῆς ζωῆς, καὶ προφητεύουν καὶ τὴ γρήγορη ἀπελευθέρωσή του. "Ὅλ' αὐτὰ στάθηκαν σπουδαῖα βοηθήματα, πηγὲς ἐθνικῆς πίστεως κι αὐτογνωσίας γιὰ τὸν συγγραφέα τῆς Νομαρχίας. Βάση ὅμως καὶ ἀφετηρία του ἦταν πρὶν ἀπ' ὅλα καὶ πάν' ἀπ' ὅλα ἡ δυναμογόνα παράδοση τοῦ Ρήγα καὶ ὁ ἑλληνικὸς λαός. 'Ο Ἄνωνυμος πῆρε τὸ ἀνοιχτὸ οἰκοδόμημα τοῦ Ρήγα καὶ τὸ συμπλήρωσε καὶ τὸ σκέπασε, βάζοντάς το στὴ σωστὴ ἐθνικὴ του βάση. Στὴ Νομαρχία ὑπερυψώ- νεται ὁ Ρήγας, ὁ «μεγάλος Ρήγας» ὅπως τὸν ἀποκαλεῖ, σύμβολο ἡγετικῆς μορφῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ, ποῦ ἀνοιξε τὸ δρόμο τοῦ ἀπελευ- θερωτικοῦ κινήματος καὶ τὸν πότισε μὲ τὸ αἷμα του. Παράλληλα γίνεται κριτικὴ τοῦ προγράμματος καὶ τῶν ὄρων τοῦ κινήματός του. Στὸ Ρήγα, ὁ Ἄνωνυμος ἀναγνωρίζει μὲ ἱερὸ θαυμασμὸ καὶ δέος «τὸν πρόδρομον μιᾶς ταχέας ἐλευθέρωσης τῆς κοινῆς πατρίδος μας, Ἑλλάδος», χτυπάει ἄγρια τὴ γνώμη τῶν ἠττοπαθῶν καὶ τῶν ἀστόχαστων, ποῦ ὑποτιμοῦσαν τὶς ἐθνικὲς δυνάμεις καὶ κατηγο- ροῦσαν τὸ Ρήγα γιὰ οὐτοπιστὴ κι ὄνειροπαρμένο, ἀνεδαφικὸ τολ- μαματία κλπ. («νομίζουσιν ὡς μάταιον τὸν σκοπὸν του» Α 101). 'Ο συγγραφέας τῆς Νομαρχίας, γνήσιος ὄπαδὸς καὶ συνεχιστῆς τοῦ Ρήγα, ἀντίθετα μ' αὐτοὺς τοὺς «ἀστοχάστους» καὶ ψοφοδεεῖς, διατρανώνει, πῶς ὁ Πρωτομάρτυρας τῆς λευτεριάς μας «ἤθελεν ἐλευθερώσει τὴν Ἑλλάδα, ἀν' ἡ φθονερὰ τύχη μας δὲν ἤθελε δανεί- σει τῆς προδοσίας τὸ μιὰρὸν ξίφος εἰς τὰς χεῖρας τοῦ σκληροῦ Οἰκονόμου», καὶ πῶς ἀπὸ ἱστορικὴ νομοτέλεια «ἐντὸς ὀλίγου» θὰ φανεῖ ὁ ἀπελευθερωτῆς τῆς Ἑλλάδας, ποῦ θὰ πραγματοποιήσῃ τὸ προδομένο ἔργο τοῦ Ρήγα. Μ' αὐτὰ τὰ λόγια ὁ φωτισμένος συγ- γραφέας τῆς Νομαρχίας ξαναζωντανεύει καὶ δικαιώνει τὴν παρά-δοση τοῦ Ρήγα, μὰ κάνει καὶ μιὰ πλάγια κριτικὴ τοῦ προγράμμα- τός του, ἐξαίροντας τὴ θετικώτερη πλευρά του : τὴν πίστη καὶ τὴν προσήλωσιν στὶς ἐθνικὲς ἀποκλειστικὰ δυνάμεις· καὶ μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἀνοίγει σὲ ἱστορικὸ βάθος τὴν καλλίτερη βάση γιὰ τὴν ἀνά-πτυξιν τοῦ δικοῦ του προγράμματος. 'Απ' αὐτὸ φαίνεται πῶς τὰ ὀχτῶ χρόνια, ποῦ μεσολάβησαν ἀπ' τὸν θάνατο τοῦ Ρήγα δὲν πῆγαν χαμένα καὶ ἄκαρπα. Καταστάλαξαν οἱ ἀνώριμες συνθήκες τοῦ ἑλλη- νισμοῦ, οἱ δυνάμεις μεγάλωσαν, καὶ ἔπηξε καὶ μορφώθηκε καὶ ἀφυπνίστηκε ἡ ἐθνικὴ συνείδησις, δημιουργῶντας τὴν ἐπαναστα- τικὴ τῆς θεωρίας. Αὐτὸ εἶναι ἓνα ἄλλα στὴ νέα μας ἱστορία, ποῦ τὴ συναίσθησή του εἶχαν καὶ οἱ συγκαιρινοί. 'Ο Κοραῆς τὸ λέει «παρά-δοξον μεταβολὴν» καὶ ὁ Ἄνωνυμος τονίζει μὲ θαυμασμὸ τὴν ἀνα- νεωτικὴν του ἐπίδρασιν («πόση διαφορὰ εὑρίσκεται εἰς τὴν Ἑλλάδα

ἀπὸ δέκα χρόνους ἕως τὴν σήμερον» Ε15). Γέννημα αὐτῆς τῆς ἀνάπτυξης τοῦ ἑλληνισμοῦ μέσα στὴ δεκαετία 1794-1805 καὶ ἰδίως μέσα στὴν ἐξαστία 1799-1805 εἶναι ἡ Ἑλληνικὴ Νομαρχία. Ὑπῆρχε ἐπαναστατικὴ συνείδηση, ἀλλὰ δὲν ὑπῆρχε ἐπαναστατικὴ θεωρία, καὶ χωρὶς ἐπαναστατικὴ θεωρία πῶς μπορεῖ νὰ σταθεῖ ἐπαναστατικὸ κίνημα; Ἡ Νομαρχία, σὰ θεόρατη φλόγα μεσ' ἀπ' τὸν τάφο τοῦ Ρήγα, χαρίζει στὸν ἑλληνισμό γιὰ πρώτη φορὰ μιὰν ὀλοκληρωμένη καὶ ἐθνικὴ ἐπαναστατικὴ θεωρία, καὶ ἀνοίγει ἀποφασιστικὰ τὸ δρόμο τοῦ Εἰκοσιένα. Κατανοώντας τὴ Νομαρχία, κατανοοῦμε καὶ τὸ βαθύτερο σύνδεσμο τοῦ Ρήγα μετὰ τὴ Φιλικὴ Ἑταιρεία καὶ τὸ Εἰκοσιένα. Ὁ Ρήγας ἐσπείρε πραγματικὰ τοὺς σπόρους τῆς ἐθνεγερσίας μας, καὶ ἡ Νομαρχία τοὺς ἀξιοποίησε καὶ τοὺς μεταφύτευσε σὲ καθαρὰ ἐθνικὸ ἔδαφος. Ἡ Νομαρχία ἐξελλήνισε καὶ ἐθνικοποίησε τὸ κήρυγμα τοῦ Ρήγα καὶ τὸ μεταλαμπάδεψε μετὰ τὸ φλογερὸ τῆς πάθος στὶς καρδιές τῶν Φιλικῶν. Τὸ Εἰκοσιένα δὲν ἔχει δική του ἐπαναστατικὴ θεωρία. Ἐπαναστατικὴ θεωρία τοῦ Εἰκοσιένα εἶναι ἡ Νομαρχία, ποὺ στάθηκε παράλληλα καὶ τὸ καταστατικὸ καὶ τὸ ἐγκόλπιο τῶν Φιλικῶν. Ἡ Νομαρχία ζητοῦσε νὰ δημιουργήσῃ ἕνα 1806 ἀντὶ τοῦ 1821. Οἱ ὄροι τότε ἦταν ἀπὸ κάθε πλευρὰ πιὸ εὐνοϊκοί, μὰ ὁ καιρὸς λίγος καὶ ἡ εὐκαιρία χάθηκε, γιατί Βοναπάρτης καὶ Τσάρος ἔδωσαν τὰ χέρια τους γρήγορα, καὶ ἡ Τουρκία σώθηκε ἀπ' τὴν ἐπέμβαση τῶν Ἀγγλων. Μέσα στὰ 14 ὅμως χρόνια τὸ θαυματουργὸ βιβλίον, δουλεύοντας μυστικὰ στὶς καρδιές τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἔφτασε στὸ σκοπὸ του, καὶ ἀναψε τὴ φωτιὰ τοῦ Εἰκοσιένα. Αὕτὴ εἶναι ἡ βαθύτερη ἱστορικὴ σημασία τῆς Νομαρχίας, ποὺ πρέπει ἀπὸ τώρα νὰ συνδεθεῖ μετὰ τὶς σκοτεινὲς ἀρχές τῆς ἐταιριστικῆς κίνησης, ποὺ ὀδήγησε στὴν ἰδρυση τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας καὶ ἔγινε τὸ θεωρητικὸ τῆς ἐγκόλπιο (βλ. στὰ ὑπομνήματά μου τὸ κεφάλαιο: Ἡ ἐπίδραση τῆς Νομαρχίας).

Ποῦ βρίσκεται ὅμως τὸ νέο καὶ τὸ ἐθνικὸ, ποὺ πρόσθεσε ἡ Νομαρχία στὴν παράδοση τοῦ Ρήγα; Αὐτὸ τὸ νέο καὶ τὸ ἐθνικὸ ποὺ φέρνει στὸν ἑλληνισμό ἡ Νομαρχία, βρίσκεται στὴ στροφή τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ Νομαρχία διαλύει ἀποφασιστικὰ τὶς χίμαιρες καὶ τὶς ἐλπίδες καὶ τὰ ὄνειρα τοῦ ἑλληνισμοῦ γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσή του ἀπὸ «ξένον σπαθί». Καὶ δὲν τὶς διαλύει μονάχα. Ἀποδείχνει κιόλας, πῶς ἀπελευθέρωση ἀπὸ ξένους θὰ πεῖ καινούργια σκλαβιά. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ὁ λόγος του εἶναι ἀληθινὸς καταπέλτης. Θαῦμα διαλεχτικῆς. Οἱ σελίδες 198-200 καὶ 220-221 εἶναι οἱ πιὸ χρυσές μέσα στὴ φιλολογία μας καὶ οἱ πιὸ ἀποφασιστικὲς μέσα στὴν ἱστορία μας. Ἡ λευτεριά μας εἶναι μέσα στὰ χέρια μας καὶ μετὰ τὰ χέρια μας πρέπει νὰ τὴν πάρουμε. «Διατί, ὦ Ἕλληνες ἀγαπητοί μου, νὰ προσμείνωμεν νὰ μᾶς δανείσῃ ἄλλος, ἐκεῖνο ὅπου ἡμεῖς ἔχομεν; Χιλίας φορὰς περισσότερον αἷμα ἤθελε ἐκχυθῆ, ἀν εἰσέλθῃ ξένον σπαθί εἰς τὴν Ἑλλάδα, παρά ἀν ἠθέλαμεν ἐλευθερωθῆ μόνοι